

บทที่ ๓ พุทธปรัชญาเถรวาท (ยุคบาลี)*

๑. พระพุทธศาสนากับพุทธปรัชญา

“ปรัชญา” เป็นคำสันสกฤตตรงกับคำบาลีว่า “ปัญญา” แปลว่า ความรู้ทั่ว ความรู้รอบ ความรู้เข้าใจชัดเจน ความรู้หยั่งเห็นภายใน แต่ในบริบททางปรัชญา คำว่า “ปรัชญา” ที่แปลมาจากคำอังกฤษว่า “Philosophy” นั้นหมายถึง “ความรักในความรู้” นักวิชาการนิยมแปลว่าความรู้รอบ และโดยสาระแล้วมีนัยไปถึงความใฝ่รู้และวิธีการแสวงหาความรู้มากกว่าตัวความรู้ ปรัชญาจึงเป็นเรื่องความรู้ที่ลึกซึ้งและใฝ่รู้เกี่ยวกับสิ่งต่างๆ ในจักวาล การเกิดขึ้นตั้งอยู่และดับไปของปรากฏการณ์ มีการตั้งสมมติฐานว่า ปรากฏการณ์ที่พบเห็นอยู่เป็นนิรันดร์เป็นมายาและมีบางสิ่งที่อยู่เหนือปรากฏการณ์ขึ้นไป นักปรัชญาเป็นคนที่ชอบคิดชอบถามทำตัวเป็นเด็กต่อโลกเสมอ “ความใฝ่รู้เป็นอารมณ์ของนักปรัชญา ปรัชญาเริ่มต้นที่ความใฝ่รู้” ความรู้เชิงปรัชญาเป็นความรู้แบบปลายเปิด^๑ เมื่อพิจารณาดูแล้ว ทิศทางของปรัชญาน่าจะแตกต่างตรงข้ามจากทิศทางของพระพุทธศาสนา

“พระพุทธศาสนา” แปลว่า คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า มีนัยครอบคลุม (๑) ธรรม คือ คำสอนแสดงหลักความจริงที่ควรรู้ และแนะนำหลักความดีที่ควรประพฤติ (๒) วินัย คือ คำสั่งข้อบัญญัติที่วางไว้กำกับความประพฤติให้เป็นระเบียบเรียบร้อยเสมอ^๒ รวมเรียกธรรมวินัย อีกนัยหนึ่งมีนัยครอบคลุมประมวลสิกขาบทสำหรับภิกษุและภิกษุณีสงฆ์ (พระวินัย) ประมวลพระสูตรและพระธรรมเทศนารวมทั้งคำบรรยายธรรมและเรื่องเล่าต่างๆ (พระสูตร) ประมวลหลักธรรมและคำอธิบายในรูปหลักวิชาการล้วนๆ เป็นปรมัตถธรรม (พระอภิธรรม) นอกจากนี้ยังมีองค์ประกอบย่อยของความเป็นพระพุทธศาสนา คือ ศาสนบุคคล ศาสนวัตถุ และศาสนพิธี

ในเรื่องนี้มีคำถามใน ๒ ประเด็นคือ “(๑) ในพระพุทธศาสนามีประเด็นไหนบ้างที่เป็นพุทธปรัชญา? (๒) พระพุทธศาสนากับพุทธปรัชญาเหมือนกันหรือต่างกันอย่างไร?” แท้จริงแล้ว

---

* พระศรีคัมภีร์ญาณ (สมจินต์ วันจันทร์) , **พุทธปรัชญา**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า ๔๗-๖๖.

^๑ พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), **ปรัชญากรีก: บ่อเกิดภูมิปัญญาตะวันตก**, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๕๐), หน้า ๖-๑๑.

^๒ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๖๑๖๔, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๖**, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส.อาร์.พี.ริ้นติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๖๙.

สาระพุทธปรัชญารวมกันอยู่ในพระพุทธานันตนเองโดยเฉพาะส่วนที่เป็นศาสนธรรม แม้แต่ศาสนวัตถุและศาสนาพิธีบางอย่างมีนัยเชิงปรัชญาแฝงอยู่ นัยเชิงปรัชญาก็คือหลักการหรือแนวคิดที่เป็นพื้นฐานของศาสนธรรมและศาสนพิธีนั้นๆ อีกนัยหนึ่ง “พุทธปรัชญา” มุ่งถึงวิธีการนำเสนอหรือระเบียบวิธีมากกว่ามุ่งเนื้อหาสาระ ดังนั้นตามนัยที่ ๒ ประเด็นที่เป็นพุทธปรัชญาไม่ได้อยู่ที่เนื้อหาความเป็นพุทธปรัชญาขึ้นอยู่กับวิธีการนำเสนอโดยมีองค์ประกอบเสริมเข้ามาอีก ๒ ส่วน คือ

ส่วนที่ ๑ มूलเหตุจูงใจและลักษณะการแสดงธรรม

พระพุทธดำรัสที่ทรงแสดงด้วยมูลเหตุจูงใจเพื่อความเรียบร้อยดีงามแห่งสงฆ์ เช่น อาณาปาติโมกข์ว่า “ก็ภิกษุใดเสพเมถุนธรรม เป็นปาราชิก หาสังวาสามีได้”^๓ หรือแม้กระทั่งโอวาทปาติโมกข์ที่ว่า “ไม่ทำความชั่วทุกอย่าง ทำความดีให้สมบูรณ์ ทำจิตให้ผ่องใส” อย่างนี้จัดเป็นพระพุทธานัน พระพุทธดำรัสที่ทรงแสดงด้วยการตรัสถามเพื่อสืบบย้อนไปหาความจริงเกี่ยวกับปรากฏการณ์ในโลก จัดเป็นพุทธปรัชญา เช่น^๔

พระพุทธเจ้า : สังขารทั้งหลายเที่ยงหรือไม่เที่ยง?

ภิกษุทั้งหลาย : ไม่เที่ยง พระพุทธเจ้าข้า

พระพุทธเจ้า : สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข?

ภิกษุทั้งหลาย : เป็นทุกข์ พระพุทธเจ้าข้า

พระพุทธดำรัสที่แสดงธรรมชาติหรือลักษณะของขันธ ๕ ด้วยพุทธประสงค์ที่จะให้ผู้ฟังเข้าใจโลกและปรากฏการณ์ จัดเป็นพุทธปรัชญา เช่น^๕ ภิกษุทั้งหลายรูปไม่เที่ยง แม้เหตุปัจจัยที่ทำให้รูปเกิดขึ้นก็ไม่เที่ยง รูปที่เกิดขึ้นจากสิ่งที่ไม่เที่ยง ที่ไหนจักเที่ยงเล่า? ข้อความที่แสดงความเป็นเหตุและผลกันของสรรพสิ่งซึ่งเป็นกฎธรรมดาประจำโลก จัดเป็นพุทธปรัชญา เช่น^๖ ภิกษุทั้งหลาย ปฏิจจสมุปบาทเป็นอย่างไร? คือ เพราะชาติเป็นปัจจัย ชรามรณะจึงมี ตถาคตเกิดขึ้นก็ตามไม่เกิดขึ้นก็ตาม ธาตุอันนั้น คือ ความตั้งอยู่ตามธรรมดา (อัมมฉฐิติ) ความเป็นไปตามธรรมดา (อัมมนิยาม) ความที่มีสิ่งนี้เป็นปัจจัยของสิ่งนี้ (อิทัปปัจจยตา) ก็ยังคงตั้งอยู่อย่างนั้น ตถาคตรู้ บรรลุธาตุนั้น ครั้นรู้บรรลุแล้วจึงบอก แสดง บัญญัติกำหนด เปิดเผยจำแนก ทำให้ง่ายแล้วตรัสว่า “เธอทั้งหลายจงดูเถิด” พระพุทธเจ้าดำรัสตอบปัญหาที่ว่า^๗ อะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัยที่ทำให้คนเกิดเป็นมนุษย์มีอายุสั้น เป็นต้น?” โดยตรัสว่า “สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตน (กัมมัสสกเก) มีกรรมเป็นทายาท (กัมมทายาท) มีกรรมเป็นกำเนิด (กัมมโยนิ) มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ (กัมมพันธุ์) มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย

^๓ วิ.ม. (ไทย) ๑/๓๙/๒๙.

^๔ วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๐/๒๙.

^๕ ส.ข. (ไทย) ๑๗/๒๐/๓๑.

^๖ ส.นิ. (ไทย) ๑๗/๔๘/๓๔.

^๗ ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๘๙-๒๙๗/๓๔๙-๓๕๗.

(กัมมปฏิสนธิ) กรรมย่อมจำแนกให้สัตว์ทั้งหลายให้เลวและดีต่างกัน” การตรัสเพียงเท่านั้นเป็นพระพุทธานุชาสนา แต่ถ้าวิเคราะห์ต่อไปอีกว่า “เพราะเหตุไรจึงเป็นอย่างนั้น? มีอะไรเป็นองค์ประกอบเพื่อเป็นเกณฑ์ตัดสิน? ในกรณีความสัมพันธ์ระหว่างเหตุกับผลเป็นเส้นตรงหรือไม่?” การถามเชิงวิเคราะห์ต่อยอดอย่างนี้จัดเป็นพุทธปรัชญา

ส่วนที่ ๒ เนื้อหาของพุทธธรรมและลักษณะการอธิบาย

ปรมัตถธรรม ๔ คือ จิต เจตสิก รูป นิพพาน หรือพุทธธรรมที่ว่าด้วยชั้นธ ธาตุ ปฏิจจสมุปบาท ไตรลักษณ์ จัดเป็นพุทธปรัชญาเชิงอภิปรัชญา ที่ว่าด้วยเรื่องอายตนะ วิญญาณ สัญญา วิญญาณ ปัญญา วิชชา วิปัสสนาญาณ จัดเป็นพุทธปรัชญาเชิงญาณวิทยา เนื้อหาที่ว่าด้วยเรื่องศีล ๕ กุศลกรรมบถ ๑๐ มรรคมีองค์ ๘ บารมี ๑๐ ราชธรรม ๑๐ จักรวรรดิวัตร ๑๒ เป็นต้น จัดเป็นพุทธปรัชญาเชิงจริยศาสตร์

อย่างไรก็ตาม พระพุทธศาสนากับพุทธปรัชญาไม่มีความเหมือนและความต่างกันชัดเจน พุทธธรรมทั้งหมดเป็นพระพุทธานุชาสนา จะมีความเป็นพุทธปรัชญาหรือไม่ขึ้นอยู่กับลักษณะการอธิบาย เช่น อายตนะ ๑๒ กับวิญญาณ ๖ ถ้าเป็นการอธิบายเชิงพรรณนาว่า อายตนะ ๑๒ คือ ตา + รูป หู + เสียง จมูก + กลิ่น ลิ้น + รส กาย + โสภณวัตถุ + ใจ + ธรรมารมณ์ เมื่ออายตนะแต่ละคู่มากระทบกัน เช่น ตากับรูปกระทบกันเกิดการรับรู้ทางตา เรียกว่า จักขุวิญญาณ เป็นต้น การนำเสนอเชิงพรรณนาอย่างนี้จัดเป็นพระพุทธานุชาสนา ถ้าอธิบายเชิงวิเคราะห์ว่า เมื่อตากระทบกับรูป เพราะเหตุไรจึงทำให้เกิดการรับรู้ทางตา? ความเป็นตา (จักขุตา) กับความเป็นรูป (รูปตา) มีภาวะร่วมกันและกันอยู่ใช่หรือไม่? สาเหตุที่ทำให้เกิดการรับรู้ทางตา เพราะตากับรูปมีภาวะ ๒ ส่วน คือ (๑) ภาวะของตัวเอง (๒) ภาวะร่วมกัน สาเหตุที่ตาไม่สามารถได้ยินเสียง เพราะขาดภาวะร่วมกัน การนำเสนอเชิงวิเคราะห์อย่างนี้จัดเป็นพุทธปรัชญา

คำถามประเด็นต่อมาคือ “พระพุทธานุชาสนากับพุทธปรัชญาเหมือนกันหรือต่างกันอย่างไร?” ก่อนที่จะตอบคำถามนี้ควรทำความเข้าใจก่อนว่า “อะไรคือศาสนา? อะไรคือปรัชญา” ศาสนาคือระบบความเชื่อและคำสอนที่สอนให้บุคคลกระทำบางอย่างและงดเว้นการกระทำบางอย่าง เพื่อบรรลุจุดหมายสูงสุดที่ถือประเสริฐที่สุดสำหรับมนุษย์ โดยนัยนี้ พระพุทธานุชาสนาซึ่งเป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า พระสาวก พระสาวิกา รวมทั้งอุบาสกอุบาสิกาที่มีภูมิรู้และภูมิธรรมก็คือระบบความเชื่อและคำสอนทำนองเดียวกันนั้น ส่วนปรัชญาก็คือการแสวงหาความจริงอันติมะ (ความจริงสูงสุด – Ultimate Reality) เกี่ยวกับมนุษย์และโลกภายนอกด้วยมนุษย์ด้วยการใช้เหตุผล พิจารณาสาระดังกล่าวมานี้พอทำให้ได้คำตอบว่า “พระพุทธานุชาสนากับพุทธปรัชญาโดยสาระแล้วไม่ต่างกัน แต่ต่างกันที่วิธีการนำเสนอ นั่นคือพุทธปรัชญาได้แก่ หลักคำสอนเกี่ยวกับสัจธรรม (ความจริง) จริยธรรม (หลักปฏิบัติ) บางประการของพระพุทธานุชาสนาที่นำมาศึกษาวิเคราะห์ด้วยการ

ใช้เหตุผล” “วิธีการของปรัชญาวิธีการของปรัชญาก็คือการตั้งประเด็นสงสัย ตั้งคำถามแล้วนำเสนอ เหตุผลที่จะสนับสนุนหรือโต้แย้ง แต่ท้ายที่สุดแล้วจะไม่มีมีการนำเสนอบทสรุปที่ชัดเจนเพราะประเด็นทางปรัชญาจะมีลักษณะเป็นประเด็นปลายเปิด มีช่องทางเปิดโอกาสให้แต่ละคนได้แสดงความคิดเห็นสนับสนุนหรือโต้แย้งได้ตลอดเวลา

๒. วิธีการนำเสนอแนวคิดเชิงปรัชญาของพระพุทธเจ้า

“ปรัชญา” ในส่วนที่เป็นตัวความรู้ (หรือองค์ความรู้) หมายถึง ความรู้ที่ยังถกเถียงกัน ได้ ยังอยู่ในขั้นสงสัย เป้าหมายของปรัชญาคือรู้เพื่อรู้ หรือรู้เพื่อสืบค้น ส่วนความรู้ใดที่มีบทสรุปชัดเจนสามารถตั้งทฤษฎีได้ จะกลายเป็นศาสตร์เฉพาะสาขาใดสาขาหนึ่ง ชาวพุทธถือว่าความรู้ในพระพุทธศาสนามีความชัดเจนแจ่มแจ้ง ไม่คลุมเครือ พิสูจน์ได้โดยหลักแห่งเหตุและผล (หลักปฏิจจสมุปบาท) นักวิชาการทางปรัชญาส่วนมากจึงไม่ยอมรับว่าพระพุทธศาสนาเป็นปรัชญาสมัยหนึ่ง เมื่อสคารวมาณพกราบทูลถามว่า “มีสถณพราหมณ์พวกหนึ่งอ้างว่าพวกตนบรรลุถึงฝั่งขั้นสุดท้ายของความรู้ในปัจจุบัน รู้หลักพื้นฐานของพรหมจรรย์ ในกลุ่มคนเหล่านั้นพระพุทธเจ้าองค์อยู่ในกลุ่มไหน?” พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่า “เรารู้ความแตกต่างของสมณพราหมณ์ผู้อ้างตนว่า บรรลุถึงฝั่งขั้นสุดท้ายของความรู้ในปัจจุบัน รู้หลักพื้นฐานของพรหมจรรย์ ๓ กลุ่ม คือ (๑) อนุสสวิกา ผู้จบไตรเพท (๒) ตักกวิมังสี นักตรรกะและปรัชญา (๓) ผู้ประสพการณ์รัฐธรรมนูญด้วยตนเอง เราอยู่ในกลุ่มนี้”

พระพุทธเจ้าไม่ได้ปฏิเสธแนวคิดเชิงปรัชญาทั้งในฐานะที่เป็นหลักการหรือทฤษฎี ทั้งในฐานะที่เป็นมรรคาหรืออุบายที่จะนำไปสู่ความดับทุกข์ แต่ทรงปฏิเสธทำที่ของคนในยุคนั้นต่อแนวคิดเชิงปรัชญา เพราะทำที่ดังกล่าวเป็นไปในเชิงวิชาการ ไม่ได้มีจุดมุ่งหมายที่จะประยุกต์สู่ภาคปฏิบัติ เมื่อคราวตรัสรู้ใหม่ ขณะประทับขัดสมาธิ เสวยวิมุตติสุขอยู่ ณ ควางตันโพธิพฤกษ์ พระพุทธเจ้าทรงพิจารณาปฏิจจสมุปบาทโดยอนุโลม (สมุทยวาร- ฝ่ายเกิด) เริ่มต้นว่า “เพราะอวิชชา เป็น ปัจจัย สังขาร จึงมี ” จบลงว่า “ เพราะชาติ เป็น ปัจจัย ชรามณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส อุปายาส จึงมี ” และทรงพิจารณาโดยปฏิโลม (นิโรธวาร- ฝ่ายดับ) เริ่มต้นว่า “เพราะอวิชชาดับไปไม่เหลือด้วยวิราคะ สังขารจึงดับ ” จบลงว่า “เพราะชาติดับ ชรามณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส อุปายาสจึงดับ ”^๔ ปฏิจจสมุปบาท คือหลักการที่แสดงความเป็นเหตุเป็นผลที่นำไปอธิบายโลกและปรากฏการณ์ได้ทั้งหมด พระพุทธเจ้าทรงพิจารณา

^๔ สุนทร ธีรังสี, *พุทธปรัชญาจากพระไตรปิฎก*, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๘-๑๐.

^๕ ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔๗๕/๕๙๙-๖๐๐, วิ.ม. (ไทย) ๔/๑-๓/๑-๖.

ปฏิจจสมุปาบาท ทรงเน้นกระบวนการคือหลักการที่แสดงความเป็นเหตุผลในปัจจุบันชาติ ไม่เน้นแบบผู้เกิดขึ้นเป็นตัวตนแล้ว และจบลงด้วยชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส อูปายาส ซึ่งเป็นอาการทางจิตของมนุษย์ผู้เกิดขึ้นเป็นตัวตนแล้วนั่นเอง แต่แท้จริงแล้ว ปฏิจจสมุปาบาทอธิบายได้ ๒ แบบ คือ

แบบที่ ๑ แบบข้ามภพข้ามชาติ แบ่งออกเป็น ๓ ช่วงชีวิต คือ ^{๑๐}

(๑) อวิชชาและสังขาร เมื่อไม่รู้จึงปรุงแต่งจิตให้ดีบ้าง ชั่วบ้างกระทำการกรรมจิตสังกรรม และถูกพลังกรรมปรุงแต่งให้มีคุณสมบัติอย่างใดอย่างหนึ่ง

(๒) วิญญาณ - ภพ พลังกรรมที่ปรุงแต่งไว้ ทำให้เกิดปฏิสนธิวิญญาณเข้าสู่กระบวนการเกิดเป็นรูปขันธ์ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ เกิดอายตนะ เมื่อมีการกระทบระหว่างอายตนะภายในกับภายนอกจึงเกิดผัสสะ เกิดเวทนา เกิดตัณหา เกิดอุปาทาน เกิดภพ

(๓) ชาติ - ชรามรณะ เมื่อเกิดเป็นภพแล้วก็พร้อมจะสร้างกรรมต่างๆ ขึ้นมาอีก เมื่อรูปธรรมคร่ำคร่าแตกดับ ครั้นชีวิตหนึ่งสิ้นสุด พลังกรรมก็จะผลัดต้นวงจรต่อไป คือเกิดปฏิสนธิวิญญาณ เกิดนามรูป เกิดอายตนะต่อไปอีกไม่สิ้นสุด

แบบที่ ๒ แบบปัจจุบันขณะ

ปฏิจจสมุปาบาทนัยปัจจุบัน ไม่มีองค์ประกอบที่เกิดก่อนเกิดหลัง แต่พิจารณาให้ถ่องแท้แล้ว องค์ประกอบ ส่วนที่เป็นรูปต้องอยู่ในภาวะพร้อมที่จะทำงานทันทีที่สัมผัสกับโลกภายนอกแล้ว เกิดวิญญาณคือการรู้แจ้ง แต่ด้วยความไม่รู้ตามความเป็นจริง จึงเกิดการปรุงแต่ง เกิดเวทนา ตัณหา อุปาทานเป็นต้น

พระพุทธเจ้าทรงแสดงปฏิจจสมุปาบาทมีลักษณะชี้ให้เห็นกระบวนการแห่งโลกและชีวิต ไม่ใช่เพื่อเป็นประเด็นถกเถียงกันเชิงปรัชญา ในกรณีทีฎฐิติ ๖๒ ก็เช่นเดียวกัน พระพุทธองค์ทรงแสดงท่าทีเชิงปฏิเสธทีฎฐิติ ๖๒ ไม่ใช่ฐานะแนวคิดทฤษฎี แต่ทรงเห็นด้วยกับท่าทีของเจ้าลัทธิตที่เสียเวลาในการอภิปรายกันและหาเหตุผลเพื่อเอาชนะกัน พระพุทธองค์ทรงมีอดีตตั้งสญาณ (ทรงรู้เรื่องอดีต) และอนาคตตั้งสญาณ (ทรงรู้เรื่องอนาคต) ทรงเป็นโลกวิทู (รู้แจ้งโลก) เพราะฉะนั้นประเด็นเกี่ยวกับทีฎฐิติ ๖๒ เป็นเพียงเรื่องเกี่ยวกับอดีตและโลกเที่ยงหรือไม่เที่ยง มีที่สิ้นสุดหรือไม่มีที่สิ้นสุด มีสัญญาหรือไม่มีสัญญา ขาดสูญหรือไม่ขาดสูญ สภาวะนิพพานในปัจจุบันเป็นอย่างไร จึงอยู่ในวิสัยแห่งพุทธญาณ (พระพุทธองค์ทรงรู้เรื่องทั้งหมด) ทีฎฐิติ ๖๒ เป็นเพียงอาหารสมองของนักวิชาการในสมัยพุทธกาล จัดอยู่ในประเภทคันถุระะ พระพุทธเจ้าไม่ได้ปฏิเสธคันถุระะเพราะหลัก

^{๑๐} พระราชวรมณี (ประยูรค์ ปยุตโต), **พุทธธรรม**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๙), หน้า ๙๖-๑๑๘ และดูใน เสถียรพงษ์ วรรณปก, **แก่นพุทธศาสตร์กับกระบวนการพัฒนาพุทธจริยธรรมในสารนิพนธ์พุทธศาสตร์บัณฑิต**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓) หน้า ๑๒๔ - ๑๒๕.

สัทธรรมเป็นหลักฐานยืนยันอยู่แล้ว เริ่มด้วยปริยัติคือเรียนหลักธรรมมีหลักปฏิบัติคือไตรสิกขา และปฏิบัติคือมรรค ผล นิพพานรองรับในกระบวนการของการวิปัสสนาธุระก็ต้องมีปริยัติควบคู่ไปด้วย นั่นคือเรียนหลักการและวิธีการของวิปัสสนา ซึ่งมีสาระประกอบด้วยขั้นตอน องค์ประกอบภายใน เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าไม่ได้ปฏิเสธทฤษฎีไหนเลย ไม่ว่าจะดีหรือไม่ดี แม้การปฏิบัติวิปัสสนา จะต้องรู้จักทั้งวิธีการถูกต้องและไม่ถูกต้อง เช่น เมื่อเกิดอุปกิเลสของวิปัสสนา (วิปัสสนูปกิเลส-สภาวะที่ทำให้วิปัสสนามัวหมอง) เช่น แสงสว่าง (โอภาส) ความอึดใจ (ปีติ) ความสงบใจ (ปีสัสติ) ผู้ปฏิบัติจำเป็นต้องมีมคคัมคคณญาณทัสสนะ คือรู้จักทางและไม่ใช้ทาง

ศาสนาคริสต์ธาเป็นพื้นฐาน ส่วนปรัชญามีปัญญา (Reasoning = การให้เหตุผล) เป็นพื้นฐาน พระพุทธศาสนามีทั้งหลักศรัทธาและหลักปัญญาเป็นพื้นฐานจึงได้เป็นทั้งศาสนาและปรัชญา ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสกับชาวกาลามะ มีหลักฐานปรากฏในเกสบุตรสูตร (หรือที่นิยมเรียกว่ากาลามสูตร) ตอนหนึ่งว่า^{๑๑}

- อย่าปลงใจเชื่อด้วยการฟังตามกันมา
- อย่าปลงใจเชื่อด้วยการถือสืบๆ กันมา
- อย่าปลงใจเชื่อด้วยการเล่าลือ
- อย่าปลงใจเชื่อด้วยการอ้างตำราหรือคัมภีร์
- อย่าปลงใจเชื่อตรรกะ (คิดเอาเอง)
- อย่าปลงใจเชื่อเพราะการอนุমান
- อย่าปลงใจเชื่อด้วยการคิดตรงตามแนวเหตุผล
- อย่าปลงใจเชื่อเพราะเข้าได้กับทฤษฎีที่พินิจไว้แล้ว
- อย่าปลงใจเชื่อเพราะการมองเห็นรูปลักษณ์น่าจะเป็นไปได้
- อย่าปลงใจเชื่อเพราะนับถือว่ามีท่านสมณะนี้เป็นครูของเรา

คำว่า “อย่าปลงใจเชื่อ” ไม่ได้หมายถึงไม่ได้ให้เชื่อ แต่หมายถึงการชะลออารมณ์ความรู้สึกจะเชื่อหรือไม่เชื่อไว้ก่อน แล้วนำปัญญามาช่วยในการตัดสินใจ

หลักศรัทธามี ๒ อย่างคือ (๑) ศรัทธาที่ไม่ประกอบด้วยปัญญา (สัทธาญาณวิปยุต) และ (๒) ศรัทธาประกอบด้วยปัญญา (สัทธาญาณสัมปยุต) หลักศรัทธาในพระพุทธศาสนาเป็นศรัทธาญาณสัมปยุต พระธรรมวินัยไม่ใช่กฎบังคับใช้สำหรับสังคมทั้งหมด แต่เป็นบัญญัติสำหรับผู้ปลีกตัวจากสังคมคฤหัสถ์ผู้ครองเรือน จึงขึ้นอยู่กับบริบททางสังคมของแต่ละบุคคลที่จะยอมรับนับถือหรือไม่ ความไม่เชื่อหลักพระพุทธศาสนาไม่ถือว่าเป็นบาป แต่เมื่อปัญญาเป็นชาวพุทธ ความไม่

^{๑๑} อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๖๖/๒๕๕-๒๒๓.

เชื่อคำสอนย่อมแสดงถึงพื้นฐานทางจิตใจที่ไม่มั่นคง พุทธปรัชญามีแนวทางพิเศษเฉพาะตนไม่เหมือนกับสำนักปรัชญาอื่น ไม่ว่าจะเป็นสำนักปรัชญาตะวันตกหรือตะวันออก อาจจะมีส่วนที่เหมือนกันและต่างกับกับปรัชญาสำนักอื่นอยู่บ้าง บางประเด็นก็เหมือนกันเฉพาะวิธีการแต่เป้าหมายต่างกัน หรือบางประเด็นเหมือนกันเฉพาะเป้าหมาย แต่วิธีการต่างกัน เช่นแนวคิดเชิงจิตนิยม พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญแต่จิต “โลกถูกจิตชักนำไป ถูกจิตไล่เสือกไป ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นใหญ่” พิจารณาจากข้อความนี้แนวคิดเรื่องจิตในพระพุทธศาสนาเหมือนจิตนิยมอูตรวิสัยของคานต์ (Kant) แต่ความจริงแล้วไม่ใช่เพราะคำว่า เหตุผลบริสุทธิ์ (Pure Reason) อยู่ในสถานะทรงศักดิ์สูงสุด พร้อมทั้งจะเชื่อมต่อกับจิตมนุษย์ผู้มีคุณสมบัติ มีลักษณะเหมือนพระเจ้าของกลุ่มเทวนิยม แต่พระพุทธศาสนาเป็นอเทวนิยม จิตแม้จะมีอำนาจสูงส่ง แต่ยังอยู่ภายใต้กระแสปฏิจลสมุปบาทเปลี่ยนแปลงไม่คงที่ มีลักษณะเกิดแตกดับต่อเนื่องตามกระแส จิตนิยมแบบพุทธจึงไม่สามารถจะจัดลงในปรัชญากลุ่มไหนได้โดยตรง แต่เป็นอีกกลุ่มหนึ่งที่มีแนวทางเฉพาะตัว ถ้าจะเรียกชื่อในทางวิชาการ อาจจะใช้ชื่อว่า “Real Idealism” แปลว่า สัจจิตนิยม แต่ต้องไม่ลืมว่าเป็นสัจจิตนิยมแบบพุทธ^{๑๒} วิชาการพระพุทธศาสนา เพราะสมัยพระเจ้าที่มีกรกล่าวถึงลัทธิครุทั้ง ๖ ว่าเป็นพวกอกิริยาบาทบ้าง เป็นพวกอุกเฉทบาทบ้าง ก็ไม่มีใครระบุลงไปแน่ชัดว่าพระพุทธศาสนาเป็น “บาท” แบบไหน ในสมัยพระเจ้าอโศกมีการกล่าวถึงเจ้าลัทธิกริตจำนวน ๑๐ กลุ่ม พระพุทธศาสนาถูกจัดอยู่ในกลุ่ม “วิภิชชาบาท”

สรุปได้ในขั้นนี้ว่า สามารถเรียกพระพุทธศาสนาได้หลายชื่อ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับว่ามุ่งจะสื่อความหมายถึงเรื่องไหน เช่น ประสงค์จะสื่อความถึงเรื่องกรรม พระพุทธศาสนาได้ชื่อว่า “กัมมบาท” แต่ต้องเป็นสมัตตเสฏฐกัมมบาท (กัมมบาทแบบ Par excellence) ประสงค์จะสื่อความถึงจิต เรียกว่า สมัตตเสฏฐจิตนิยม (จิตนิยมแบบ Par excellence) ชื่อต่างๆ ที่กำหนดขึ้นมาเรียกพระพุทธศาสนานั้น รวมลงในคำว่า “วิภิชชาบาท” นั่นคือ แยกกล่าวเฉพาะกรณี เช่น กรณีเรื่องกรรม และผลของกรรม ความสัมพันธ์ของกรรมกับผลของกรรมไม่ได้อยู่ในลักษณะเส้นตรงเหมือนรางรถไฟ (tramp line) เมื่อบุคคลทำกรรม ยังมีองค์ประกอบอีก ๔ ส่วนที่เกี่ยวพันหรือขัดขวางการเกิดขึ้นแห่งผลกรรมคือ (๑) คติ หมายถึง สถานที่ทำกรรม เหมาะกับการที่จะทำกรรมนั้นๆ หรือไม่

^{๑๒} ประเด็นนี้ ควรศึกษาเปรียบเทียบกับแนวคิดทางปรัชญา ๓ กลุ่ม คือ (๑) กลุ่มวัตถุนิยม (Materialism) ที่ในเชิงจริยศาสตร์ถือว่า ความสุขทางการเป็นสิ่งที่มีค่าที่สุดในเชิงอภิปรัชญาถือว่า สสารเท่านั้นมีอยู่จริง (๒) กลุ่มสัจนิยม (Realism) ที่ถือว่าสิ่งสากลมีอยู่จริง สรรพสิ่งที่มีอยู่จริงด้วยตัวมันเอง ไม่ว่าจะมนุษย์จะรับรู้ หรือไม่ก็ตาม และมนุษย์รับรู้สิ่งต่างๆ ได้ตามความจริงของมัน (๓) กลุ่มจิตนิยม (Idealism) ประกอบด้วย จิตนิยมแบบเบร์กลีย์ คือ “จิตนิยมจิตวิสัย (อัตวิสัย) ถือว่าการรับรู้วัตถุมิได้โดยผ่านกระบวนการทำงานของจิตที่เหนือประสบการณ์ จิตนิยมแบบเฮเกล คือ “จิตนิยมวัตถุวิสัย” (ปรวิสัย) ถือว่าวัตถุเป็นการสำแดงตัวของจิต และจิตนิยมแบบเพลโตที่ถือว่า มโนภาพหรือแบบเป็นความจริงที่สำคัญ ; ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์ปรัชญา อังกฤษ-ไทย, (กรุงเทพมหานคร: อรุณการพิมพ์, ๒๕๔๐), หน้า ๔๕-๔๖.

(๒) อุปธิ หมายถึง ความพร้อมของผู้ทำกรรม เป็นช่วงเวลาที่เหมาะสมหรือไม่ รวมทั้งระยะเวลาทำการกรรมต่อเนื่องกันและนานพอหรือไม่ (๔) ปโยค หมายถึง วิธีการทำกรรมทำได้อย่างถูกต้องเหมาะสมหรือไม่

๓. พัฒนาการจากพระพุทธศาสนาเถรวาทสู่ความเป็นพุทธปรัชญาเถรวาท (ยุคบาลี)

พุทธปรัชญาเถรวาท (ยุคบาลี) เป็นพัฒนาการสืบเนื่องมาจากพระพุทธศาสนาดั้งเดิมนั้นคือ ยุคแห่งเถรวาทเริ่มจากสมัยปฐมสังคายนาที่มีพระมหากัสสปเถระ พระอุบาลี และพระอานนท์เป็นหลักในการดำเนินงาน เมื่อเสร็จพิธีสังคายนาท่านพระมหากัสสปเถระประกาศให้สงฆ์ทราบด้วยบัญญัติหุติกรรมวาจาว่า^{๑๓} “ถ้าสงฆ์พร้อมกันแล้วก็ไม่ต้องบัญญัติสิ่งที่ไม่ได้ทรงบัญญัติไม่ฟังถอนพระบัญญัติที่ทรงบัญญัติไว้ ฟังสมათานประพตติตามลิกขาบทที่ทรงบัญญัติไว้แล้ว” สงฆ์รับทราบและถือปฏิบัติ กลุ่มภิกษุที่ถือปฏิบัติตามมติที่ประชุมปฐมสังคายนานี้แหละ คือกลุ่มเถรวาท (ในหนังสือที่ตีพิมพ์ในต่างประเทศบางเล่มเขียนว่าเถรวาทินก็มี) หมายถึง ผู้ปฏิบัติตามวาทะของพระเถระ (มีพระมหากัสสปเถระเป็นต้น)

ผลแห่งปฐมสังคายนาคือ การจัดระเบียบพระธรรมวินัยแบ่งออกเป็นหมวดหมู่ชัดเจน จัดแบ่งพระวินัยเป็น ๗ หมวดคือ ปาราชิก สังฆาทิเสส ภูถัจจย ปาจิตตีย์ ปาฏิเทสนียะ ทุกกฎ และทุพภาสิต จัดแบ่งพระสูตรเป็น ๕ หมวด คือ ทิฆนิกาย สังยุตตนิกาย อังคุตตรนิกาย และขุททกนิกาย ส่วนพระอภิธรรมได้รับการจัดรวมไว้ในพระวินัยบ้าง พระสูตรบ้าง ขึ้นอยู่กับสาระของแต่ละคัมภีร์^{๑๔}

สิ่งที่นักปราชญ์รู้ (Knowing) เป็นสิ่งที่ออกมาจากประสบการณ์ของเขาเอง เป็นมวลประสบการณ์ที่ตกผลึก ประสบการณ์นั้นแหละเรียกว่า การเห็น (ปีสสะ, Perceiving=Seeing) ถ้าปราศจากการเห็น การรู้ย่อมไม่ลึกซึ้ง พระพุทธศาสนาเกิดขึ้นจากปัญญาจักขุ (การรับรู้และเห็น) และได้รับการพัฒนาเป็นพุทธปรัชญาอย่างเป็นระบบโดยสรุป พัฒนาการจากพระพุทธศาสนาเถรวาทเป็นพุทธปรัชญาเถรวาทน่าจะมาจากสาเหตุดังต่อไปนี้

^{๑๓} วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๔๒/๓๘๓.

^{๑๔} คุรยละเอียดใน วิ.อ. (ไทย) ๑/๒๐-๕๐.

สาเหตุที่ ๑ ความไม่ยอมรับกันและกันระหว่างศาสนาอัสติกะกับนาสติกะ

พระพุทธเจ้าทรงแสดงเทศนาในฐานะเป็นคำสอนทางศาสนาก็จริง แต่ในคำสอนนั้นก็มิ
 แนวคิดทางปรัชญาแทรกอยู่ ศาสนาในอินเดียทั่วไปแยกไม่ออกจากปรัชญา คัมภีร์พระเวทของ
 ศาสนาพราหมณ์ไม่ได้เป็นที่ยอมรับของศาสนาฝ่ายนาสติกะ คือ พระพุทธศาสนาและศาสนาเชน
 การปะทะโต้แย้งทางความคิดระหว่างศาสนาพราหมณ์กับศาสนานาสติกะ ทำให้ปรัชญาพัฒนาใน
 ร่วมธงของศาสนา นี่คือนำเหตุการเกิดพุทธปรัชญาประการที่ ๑^{๑๕}

สาเหตุที่ ๒ การวิเคราะห์พุทธธรรม

พุทธปรัชญาเกิดขึ้นจากการที่นักปราชญ์ยุคหลังได้นำหลักพุทธศาสนาบางประเด็นมา
 วิเคราะห์วิจารณ์ แสดงนัยแห่งข้อธรรมตามที่ตนเข้าใจ ตั้งเป็นกึ่งทฤษฎีขึ้นมาโดยเฉพาะพุทธธรรม
 บางข้อมีนัยปรัชญาอยู่แล้ว เช่น “ทุกข์เท่านั้นมีอยู่ ผู้ประสบทุกข์หาไม่ การกระทำเท่านั้นมีอยู่
 ผู้กระทำหาไม่ ความดับเท่านั้นมีอยู่ ผู้ดับหาไม่ มรรคเท่านั้นมีอยู่ ผู้เดินตามมรรคหาไม่”

การนำเสนอพุทธธรรมเชิงวิเคราะห์เช่นนี้ เป็นบ่อเกิดแห่งพุทธปรัชญาความเดิมเป็น
 การอธิบายอริยสัจ ๔ โดยปรมัตถ์ ผู้อธิบายจึงสรุปโดยปรมัตถ์ว่า “สัจจะทั้งหมดว่าง (ศูนยะ) เพราะ
 ไม่มีผู้เสวย ไม่มีผู้กระทำ ไม่มีผู้ดับ และไม่มีผู้เดินทาง”^{๑๖} มีข้อความอีกตอนหนึ่งว่า “มองสิ่งใด ไม่
 เห็นสิ่งนั้น เห็นสิ่งใด ไม่มองสิ่งนั้น เมื่อมองไม่เห็น จึงหลงยึดติด เมื่อหลงยึดติด จึงไม่หลุดพ้น”^{๑๗}
 นอกจากนี้ยังมีข้อความอีกหลายตอนที่แสดงความเห็นเหตุเป็นเหตุผล มีนัยเชิงปรัชญา เช่น^{๑๘}

อิมสมิ สติ อิหํ โหติ	เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี
อิมสสุปปาทา อิหํ อุปปชชติ	เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น
อิมสสมิ อสติ อิหํ น โหติ	เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้ก็ไม่มี
อิมสส นิโรธา อิหํ นิรุชฌติ	เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้ก็ดับ

ข้อความนี้เป็นสูตรใหญ่ (สูตรรวม) ที่การแสดงกฎแห่งเหตุและผลระดับสากลซึ่งไม่
 จำกัดขอบเขต เป็นสูตรที่ใช้อธิบายได้ทั้งกับปรากฏการณ์ของสิ่งที่มีชีวิต (อุปาทินนกกสังขาร) และสิ่ง
 ที่ไม่มีชีวิต (อนุปาทินนกกสังขาร)

พุทธธรรมบางข้อเมื่อแสดงต่างกาลและเทศะ หรือแสดงแก่ผู้ฟังที่มีพื้นฐานทางจิต
 ต่างกัน ทำให้มีลักษณะคล้ายขัดแย้งกัน นักปราชญ์จึงวิเคราะห์วิจารณ์ พยายามที่จะชี้ให้เห็นนัยที่

^{๑๕} มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พุทธปรัชญาเถรวาท โดยพระมหาประยูร ธมฺมจิตฺโต
 ในหนังสือมหาจุฬาฯ วิชาการ ปรัชญาบูรพทิศ, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
 ,๒๕๓๒), หน้า ๒.

^{๑๖} วิสุทธ. ๒/๕๖๗/๑๖๑.

^{๑๗} ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๓๗๓/๓๗๑.

^{๑๘} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๒๖/๑๖๔-๑๖๕.

แท้จริง เช่น “ตนแลเป็นที่พึ่งของตน”^{๑๙} ซึ่งดูเหมือนจะแย้งกับข้อความว่า “ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา”^{๒๐} หรือข้อความว่า “นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง”^{๒๑} ซึ่งดูเหมือนจะแย้งกับข้อความว่า “ความดับแห่งเบญจขันธ์เป็นนิพพานว่างอย่างยิ่ง”^{๒๒}

สาเหตุที่ ๓ การแตกเป็นนิกายต่างๆ

การที่พระพุทธศาสนาแตกเป็นนิกายต่างๆ ตั้งแต่คราวปฐมสังคายนา เป็นต้นมา ทำให้แต่ละนิกายอธิบายความพุทธธรรมแตกต่างกันไปตามมติของตน ความพยายามที่จะอธิบายความพุทธธรรมให้ชัดเจนเป็นที่เข้าใจง่ายแก่เหล่าศาสนิกในบางกรณียิ่งอธิบายมากยิ่งขึ้นทำให้เกิดความซับซ้อนมาก เช่น นิพพานเป็นเรื่องหนึ่งที่มีการอภิปรายกันมาก กลายเป็นประเด็นเชิงปรัชญาขึ้นมา สำนักสรวาสตีวาทีน (สัพพัตติกวาที) หรือไวภาซิกะ เป็นผู้นำในการอภิปรายเรื่องนี้ พระโมคคัลลีบุตรติสสเถระและคณะประมวลเป็นคำถามคำตอบ เช่น^{๒๓}

สกวาทิ : นิพพานมีอยู่ นิพพานไม่ละความเป็นนิพพาน เพราะเหตุนั้นนิพพานจึงชื่อว่าเที่ยง ยั่งยืน คงที่ ไม่มีความแปรผันไปเป็นธรรมดาใช้ไหม?

ปรวาทิ : ใช่

ข้อความอีกตอนหนึ่งว่า^{๒๔}

สกวาทิ : นิพพานมีอยู่ใช่ไหม?

ปรวาทิ : ใช่

สกวาทิ : สภาวะที่มีอยู่เป็นนิพพานใช่ไหม?

ปรวาทิ : สภาวะที่มีอยู่เป็นนิพพานก็มี ไม่เป็นนิพพานก็มี

สกวาทิ : ท่านจงรับนิคหะดังต่อไปนี้ “หากนิพพานมีอยู่ สภาวะที่มีอยู่ เป็นนิพพานก็มิใช่เป็นนิพพานก็มี ดังนั้น นิพพานจึงไม่ใช่นิพพาน สภาวะที่ไม่ใช่เป็นนิพพานจึงเป็นนิพพาน ท่านกล่าวคำขัดแย้งใดในตอนต้นนั้นว่า “ข้าพเจ้ายอมรับว่านิพพานมีอยู่ สภาวะที่ไม่ใช่เป็นนิพพานจึงเป็นนิพพาน” คำนั้นของท่านผิด อนึ่งหากท่านไม่ยอมรับว่า ‘นิพพานมีอยู่ สภาวะที่มีอยู่เป็นนิพพานก็มิใช่เป็นนิพพานก็มี’ ท่านกล่าวขัดแย้งใดในตอนต้นนั้นว่า ‘ข้าพเจ้ายอมรับว่า นิพพานมีอยู่ สภาวะที่มีอยู่เป็นนิพพานก็มิใช่เป็นนิพพานก็มี’ ดังนั้น นิพพานจึงไม่ใช่เป็นนิพพาน สภาวะที่ไม่ใช่เป็นนิพพานจึงเป็นนิพพาน’ คำนั้นของท่านผิด”

^{๑๙} ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๖๐/๘๒.

^{๒๐} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๔๓/๔๒๓.

^{๒๑} ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๐๓/๙๕.

^{๒๒} ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๒๘/๖๐๑.

^{๒๓} อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/๒๘๕/๑๘๕.

^{๒๔} อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/๒๘๕/๒๑๒-๒๑๓.

สาเหตุที่ ๔ การศึกษาพระพุทธศาสนาเชิงวิชาการ

การศึกษาพระพุทธศาสนาเชิงวิชาการมีมาแล้วตั้งแต่สมัยพุทธกาลในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท ปรากฏคำว่า คันถุระและวิปัสสนาธุระ คันถุระ คือการเรียนพระไตรปิฎก วิปัสสนาธุระ คือ การปฏิบัติกรรมฐาน (สมถกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐาน) ทำจิตให้ตั้งมั่นและพิจารณาความเสื่อมสิ้นไปในอ้อมภาพ

ในอุระ ๒ อย่างนี้ คันถุระไม่เป็นที่ยกย่องมากนัก แต่ไม่ได้ถูกละเลย พระพุทธเจ้าสมัยเป็นพระโพธิสัตว์ เป็นกษัตริย์พระนามว่า วิชิตาวี ครองเมืองอรินทมะ สละราชสมบัติออกผนวช ทรงศึกษาพระไตรปิฎกแตกฉาน ทรงพระไตรปิฎก^{๒๕} พระอรรถกถาจารย์อย่างพระคัมภีร์ของพระพุทธเจ้าที่ตรัสในลักษณะตำหนิว่าภิกษุผู้เชี่ยวชาญด้านคัมภีร์แต่ยังมีกิเลสว่า “ภิกษุใบลานเปล่า” การศึกษาเชิงวิชาการมีมาแล้วในสมัยพุทธกาล แต่เมื่อไม่เป็นที่ยกย่องแพร่หลาย พระสงฆ์นิยมที่จะปฏิบัติฝึกหัดตนด้านวิปัสสนาธุระมากกว่า

ในยุคต่อมา การศึกษาพระพุทธศาสนาเชิงวิชาการเป็นผลมาจากการที่พระพุทธศาสนาแตกออกเป็นนิกายต่างๆ แต่ละนิกายประสงค์ที่จะสร้างแนวคิดทฤษฎีที่เป็นของนิกายของตน โดยเฉพาะ โดยอาศัยพุทธธรรมดั้งเดิมเป็นกรอบในการสร้างแนวคิดทฤษฎี การศึกษาอย่างเป็นระบบจึงเกิดขึ้น เหตุการณ์อย่างนี้เกิดขึ้นหลังทุติยสังคายนา เมื่อพระพุทธเจ้าเริ่มแตกออกเป็นนิกายย่อย

กรณีตัวอย่างหนึ่งที่แสดงว่าการศึกษาเชิงวิชาการทำให้เกิดแนวคิดเชิงปรัชญา คือ บรรยายภาคด้านการศึกษาที่นาลันทามหาวิหาร (มหาวิทยาลัยนาลันทา) เมื่อพระเจ้าอโศกมหาราชรวมวิหาร ๖ แห่งเข้าด้วยกันเป็นมหาวิหารมีสถานะเป็นแหล่งศึกษาสำหรับสงฆ์ ต่อมาพัฒนาเป็นศูนย์ศึกษาพระพุทธศาสนาและวิชาการทั่วไป สมณะเฮียนจันบันทิกเกี่ยวกับบรรยายภาคเชิงวิชาการตอนหนึ่งว่า^{๒๖}

นาลันทาเป็นศูนย์รวมของพี่น้องผองเพื่อน ทุกคนที่อยู่ในนาลันทาล้วนเป็นพหูสูตความสามารถสูงส่ง เป็นอภิบุชนียบุคคลและมีชื่อเสียงทำให้นิสิตชาวต่างชาติหลั่งไหลเข้ามาศึกษาเพื่อรู้ให้เจนจบและสร้างชื่อเสียงให้ตนเอง คนเหล่านั้นเมื่ออ้างชื่อนาลันทาแล้วไม่ว่าจะไปไหน ล้วนได้รับการนับถืออย่างสูงส่ง คุณภาพเชิงวิชาการ ณ ที่แห่งสูงส่งจริง ในจำนวนพระสงฆ์ ๑๐,๐๐๐ รูป จำนวน ๑,๐๐๐ รูป ที่เชี่ยวชาญอธิบายได้ ๓๐ สูตร จำนวนประมาณ ๕๐ รูปที่เชี่ยวชาญอธิบายได้ ๕๐ สูตร

^{๒๕} ขุ.พุทธ.อ. (บาลี) ๗๗๒/๓๓๖.

^{๒๖} A. Ghosh, **NALANDA (Sixth Edition)**, New Delhi: Archaeological Survey of India, 1986), pp.๔-๕. และมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, **จากนาลันทาถึงมหาจุฬาฯ**, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๑๔-๒๙.

พุทธธรรมแม้จะมีนัยเชิงศาสนาและปรัชญารวมกันอยู่ แต่โดยวัตถุประสงค์ที่ พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมก็เพื่อความบริสุทธิ์ของเหล่าสัตว์ เพื่อล่วงโสกะและปริเทวะ เพื่อดับทุกข์ และโทมนัส เพื่อบรรลุนิพพาน เพื่อทำให้แจ้งนิพพานทั้งหมดนี้เป็นวัตถุประสงค์เชิงจริยธรรม ไม่ใช่เชิงภววิทยา ปัญหาว่า “โลกมีที่สุดหรือไม่มีที่สุดเป็นต้น” เรียกว่า “อภยากตปัญหา” แปลว่า ปัญหาที่พระพุทธเจ้าไม่ทรงตอบ พระพุทธศาสนาจึงเน้นการปฏิบัติ ไม่เน้นการวิเคราะห์วิจารณ์ ปฏิบัติให้ถูกต้องเสียแต่เดี๋ยวนี้ ไม่ต้องคาดเดาวิเคราะห์เหตุการณ์ในอดีตหรืออนาคต เมื่อถูกยิงด้วย ลูกศร ไม่ต้องถามว่า ใครยิง ? ยิงมาจากทิศไหน ? ลูกศรทำด้วยวัสดุอะไร ? สิ่งที่ต้องทำก่อนคือการ ถอนลูกศรออกและใส่ยารักษาแผล พระพุทธศาสนาไม่ต้องถามว่า ทุกข์เกิดมาจากไหน ? ชีวิตมาจากไหน ? และจะดำเนินไปอย่างไร ?ชาติหน้ามีจริงหรือไม่ ? คำถามเหล่านี้ มีคำตอบอยู่ แต่ปุถุชน มีกิเลสไม่สามารถตอบได้ชัด แม้บุคคลผู้หมดกิเลส เป็นอริยบุคคลรู้แจ้งเห็นจริง สามารถที่จะตอบได้ ชัด แต่ก็ไม่ประสงค์จะกล่าวถึงประเด็นปัญหาอย่างนี้มากนัก โดยเฉพาะเมื่อคนถามปัญหาเป็นปุถุชน คนมีกิเลส เพราะยิ่งจะทำให้เกิดความคิดปรุงแต่งฟุ้งซ่าน เกิดการคิดวิเคราะห์วิจารณ์ ทำให้เสียเวลา ในการศึกษาและปฏิบัติเพื่อบรรลุนิพพานคือความหลุดพ้นจากกิเลสตามหลักพระพุทธศาสนา